

Iva Lelková: Sny o mnohosti světů

Athanasius Kircher (1602–1680), John Wilkins (1614–1672) a jejich obraz vesmíru

2. vydání. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2015. Hermés (Pavel Mervart). 172 s.

James Hankins upozornil na skutečnost, že ti, kteří se zabývají filosofií a dějinami filosofie, mají tendenci opomíjet historickou a myšlenkovou oblast, která se nachází někde mezi scholastickou filosofií a tzv. novověkou či moderní filosofií.¹ Důvodem může být to, že ideje, koncepce a samotní představitelé této etapy jsou pro moderní vědce obtížněji uchopitelní, často se zdají být nesrozumitelní, nekonzistentní či příliš výstřední, především však neodpovídají přísným metodickým a argumentačním nárokům současných filosofických disciplín. Naproti tomu takové disciplíny, jako jsou dějiny pojmů a idejí [*intellectual history*], kulturní dějiny či historická antropologie, se orientují mnohem více na samotné prostředí, ve kterém dané myšlenky či díla vznikají. Pracují totiž s premisou, že ideje a koncepce nejsou utvářeny nezávisle na lidech a době, tudíž je třeba je zkoumat v rámci dané kultury a historického kontextu. Zároveň – jak je patrné z publikovaných prací daných disciplín – jsou často přitahovány netradičními idejemi, neortodoxními názory, hraničními událostmi, obdobími přechodu a společenských změn, jelikož právě skrze

1 Hankins, J. (ed.), *Renesanční filosofie*. Přel. M. Pokorný. Praha, Oikúmené 2011, s. 445–448.

ně je možno lépe porozumět dané době a zkoumanému fenoménu. Není proto divu, že na rozdíl od dějin filosofie se často zabývají obdobím a představiteli renesance či raného novověku neboli obdobím rapidních změn, přechodů, myšlenkových střetů a proměn mentalit.

Předkládaná kniha Ivy Lejkové *Sny o mnohosti světů* se zaměřuje právě na takové období a myšlenkovou oblast, ve které došlo během relativně krátké doby k zásadním proměnám. Jedná se o období poloviny 17. století a oblast astronomických, kosmologických, ale i teologických debat, jejichž průsečíkem byla otázka o mnohosti světů, umístění Země ve vesmíru, ale i o postavení a význam člověka v rámci univerza. Kniha si dává za úkol představit čtenáři dva představitele tehdejšího evropského světa, kteří se těmito otázkami zabývali a kteří výrazně přispěli do tehdejší debaty na toto téma. Prvním představitelem je německý jezuitský učenec Athanasius Kircher (1602–1680), někdy nazývaný „poslední renesanční muž“ či „barokní univerzální učenec“, druhým je pak anglikánský duchovní, učenec a literát, který je znám jako jeden ze zakladatelů britské Královské společnosti, John Wilkins (1614–1672). Na první pohled je patrné, že oba pánové náleželi do naprosto odlišných kulturních, náboženských a myšlenkových tradic. Zároveň ani jeden z nich nebyl povoláním astronom a otázka o mnohosti světů zřejmě nebyla jejich hlavním badatelským tématem. Ale právě těchto skutečností autorka využívá k tomu, aby provedla zajímavé srovnání, na jehož základě se mnohem jasněji ozřejmí jejich koncepce, myšlenky, postoje a motivace. Zároveň se čtenáři naskytne pohled na někdy přehlíženou „mnohotvárnost raně novověké vědy“.²

Základním východiskem studie je to, že zkoumá myšlenky spolu s jejich autorů a myšlenkovým prostředím, ve kterém se pohybovali. Kniha tak přináší cenné biografie těchto dvou pozoruhodných myslitelů, které se do této doby českému a možná i zahraničnímu čtenáři nedostávaly. Význam této studie spočívá i v tom – jak podotýká i sama autorka –, že doposud nevzniklo žádné srovnání těchto dvou autorů s ohledem na jejich astronomicko-kosmologická díla.

První dvě kapitoly jsou tedy, zjednodušeně řečeno, věnovány životu a dílu obou myslitelů. Jak již bylo naznačeno, smyslem této části knihy není pouze seznámit čtenáře s životním příběhem myslitele ze 17. století. To by sice samo o sobě jistě stálo za to, jelikož jak Kircher, tak Wilkins rozhodně patří mezi ty postavy z dějin, jejichž život by se mohl stát námětem pro celovečerní filmové drama. Autorka – obdařená schopností popisovat i strohé a faktografické informace nesmírně barvitým a čtivým způsobem – se však především snaží o vykreslení myslitelského a kulturního prostředí, ze kterého oba aktéři pocházeli a zároveň usiluje o porozumění jejich motivacím, vztahům a samotným činům. Své hypotézy a závěry opírá

2 Lejková, I., *Sny o mnohosti světů. Athanasius Kircher (1602–1680), John Wilkins (1614–1672) a jejich obraz vesmíru*. 2. vydání. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2015. Hermés (Pavel Mervart), s. 12.

o velmi bohatou sekundární literaturu, ale i o dobovou korespondenci a samotná díla obou myslitelů.

Druhá třetina knihy je věnovaná stěžejním dílům, které Kircher s Wilkinsem k dané problematice napsali. Oba své astronomické a kosmologické myšlenky a postoje týkající se mnohosti světů a uspořádání univerza vložili do děl, která měla podobu literární cesty na Měsíc a do vesmíru. Z toho důvodu autorka, ještě než se pustí do rozboru těchto děl, předkládá krátké, ale důležité intermezzo, které čtenáře seznamuje se základními údaji o tomto literárním žánru, který byl v 17. století nezdědka využíván. Ukazuje, že byl nejčastěji využíván jako způsob, jakým se učenci tohoto období vyjadřovali k ožehavé otázce postavení a pohybu Země v rámci vesmíru, kterou o století dříve znovu položil Mikuláš Koperník. Odpovědi na tuto otázku a především důsledky, které tyto odpovědi přinášely, se díky novým objevům a poznatkům přírodní filosofie stávaly stále zásadnějšími. V náboženském světě se navíc jevily jako značně problematické, jelikož podle mnohých odporovaly Písmu a aristotelsko-scholastické tradici, a otrásaly tak do té doby jistým postavením člověka v rámci univerza. V tomto světle – a i ve světle dalších dobových událostí, jakými byly upálení Giordana Bruna, proces s Galileem Galileim či různorodé reakce na Keplerovy poznatky – se autorka pouští do rozboru zmiňovaných děl: Wilkinsova *The Discovery of the World in the Moone* a Kircherova *Itinerarium extaticum*. Kromě samotného obsahu a formy děl se snaží přiblížit i okolnosti vzniku, motivace pro jejich napsání, zdroje inspirace, pozdější ohlas a percepci, případně cenzuru.

V závěrečné třetině knihy pak Lelková mnohem hlouběji zkoumá výše zmíněné astronomické, kosmologické a teologické otázky. Nicméně nesnaží se je pojmut tak, jak byly samy o sobě, nýbrž dopracovat se k tomu, jak na ně pohlíželi myslitelé 17. století. Tím, co je doopravdy zkoumáno, nejsou samy otázky, které byly kladeny a zodpovídány, ale pozice a postoje dvou představitelů tehdejšího myšlení. A je to právě rozdílnost prostředí, ze kterých oba myslitelé pocházejí, a zároveň vztah, jenž k tomuto prostředí zaujímají, které činí jejich srovnání tolik zajímavým.

Na jedné straně stojí Athanasius Kircher, který byl předním představitelem Jezuitského řádu, sídlil v bezprostřední blízkosti papeže a svá díla psal pro katolické čtenářstvo či pro potenciální konvertity. Zároveň silně čerpal z renesanční hermetické tradice, novoplatonismu a lullismu a byl ovlivněn barokním literárním žánrem. Jeho dílo tak bylo psané poetickým, květnatým jazykem a obsahovalo snové vize, odkazy na zázračná zjevení, představy o analogii a sympatii či víru v mikro- a makrokosmos. Naproti němu je postaven umírněný a tolerantní protestant, stoupenec *natural religion*, kritik starých tradic a autorit, který si nade vše cenil racionality a značnou část svého života věnoval utváření univerzálního filosofického jazyka, jenž měl zdokonalit komunikaci a činnost učeného světa. Již během svého studia se seznámil s učením Koperníkovým, Keplerovým či Galileiovým – a jejich stoupenec i propagátorem zůstal po celý zbytek svého života. Největší rozdíl pak zřejmě spočíval v tom, že zatímco Kircherův astronomický a kosmologický přístup

byl pevně provázán s přístupem teologickým, neochvějnou vírou v pravdivost Písma a představou o neuchopitelnosti některých otázek, Wilkins se po vzoru F. Bacona snažil o oddělení sfér přírodní filosofie a teologie, přičemž teologickým otázkám se buď vyhýbal, či se domníval, že mohou být zodpovězeny pomocí rozumu skrze poznání přírody. Tyto postoje pak ovlivnily závěry obou myslitelů týkající se kosmologických a astronomických teorií: zatímco Kircher vyznával semi-tychonský model vesmíru, Wilkins byl stoupencem Koperníkova modelu.

Iva Lelková nicméně napříč celou knihou neustále poukazuje na to, že i přes tyto „ideové“, náboženské, metodické i literární diference se koncepce obou autorů, a dokonce i jejich život, v mnoha ohledech shodují či protínají. Kircherovy poznatky se například natolik přibližovaly učení Koperníkova, že vzbuzoval u jezuitské komise podezření, že je jeho stoupencem. Zároveň odmítal mnoho prvků z aristotelského učení a propagoval nové „vědecké“ (čili filosofické) objevy, které podlamovaly autoritu katolické dogmatiky. Wilkins se zase neváhal přihlásit k novoplatonismu, myšlení M. Kusánského či T. Campanelly – a na rozdíl od Kirchera se stále ještě domníval, že všechny stálice se nacházejí ve stejné vzdálenosti od Země. S ohledem na vědeckou metodu a poznání uznával, stejně jako Kircher, že v jistých případech mají smyslové poznání a experimenty nezastupitelnou funkci.

Domnívám se proto, že jedno z hlavních poselství této vcelku útlé knihy spočívá v tom, co dnešnímu čtenáři vypovídá o vývoji lidského vědění, přístupu k poznání a náboženským otázkám v období přechodu mezi tzv. „starým“ a „novým světem“. Autorka ukazuje, že dva vrchy, které v této souvislosti zmiňuje Hankins – středověká scholastika a novověká filosofie či věda – nebyly dva nezávislé a jednoznačně (časově i ideově) vymezené světy, ale byly to dva více či méně vzdálené ideální typy, mezi nimiž existoval pozvolný, provázaný a spleťitý přechod. Díky tomuto významnému přínosu v pohledu na myšlenkový vývoj, ale i vzhledem ke způsobu argumentace a předkládání hypotéz lze autorku publikace zařadit do tradice, kterou založila a proslavila britská historička Frances Yatesová.

Jan Potoček

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy
janpotocek@gmail.com